

Dr. Cevat Mazhar'ın Üç Yaşamı ve Ölümü

The Three Lives and Death of Dr. Cevat Mazhar

Emre Dölen. *Kimyager Dr. Cevat Mazhar Bey (1870-1934) ve Darülfünun Fen Fakültesi'nde Biyokimya ve Sinaî Kimya Öğretimi*. İstanbul: Türkiye Kimya Derneği yay., 2021 (xii+332 sayfa, şekil, çizelge, tıpkıbasım, kaynakça, ekler) ISBN 978-60569702-7-6

şeref Etker¹

¹Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: ř.E. 0000-0001-6966-8816

Sorumlu yazar/Corresponding author:

şeref Etker, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: serefetker@gmail.com

Başvuru/Submitted: 08.09.2022 • **Kabul/Accepted:** 14.09.2022 • **Online yayın/Published online:** 06.01.2022

Atıf/Citation: Etker, şeref. "Dr. Cevat Mazhar'ın Üç Yaşamı ve Ölümü." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 24, 1 (2023): 257-267.
<https://doi.org/10.26650/oba.1172784>

Anahtar Sözcükler: Cevat Mazhar, Darülfünun, Hamidiye Etfal Hastanesi, Yerebatan Kimya Darülmeseisi, Kimya Tarihi, Kimya eğitimi, Türkiye

Keywords: Cevat Mazhar, Darülfünun, Hamidiye Etfal hospital, Yerebatan Institute of Chemistry, History of Chemistry, Teaching of Chemistry, Turkey

Prof.Dr. Emre Dölen, Türkiye Kimya Derneği tarafından yayımlanan 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kimyacılar' dizisinin 8. kitabında, tabip ve kimyager Cevat Mazhar Bey'in

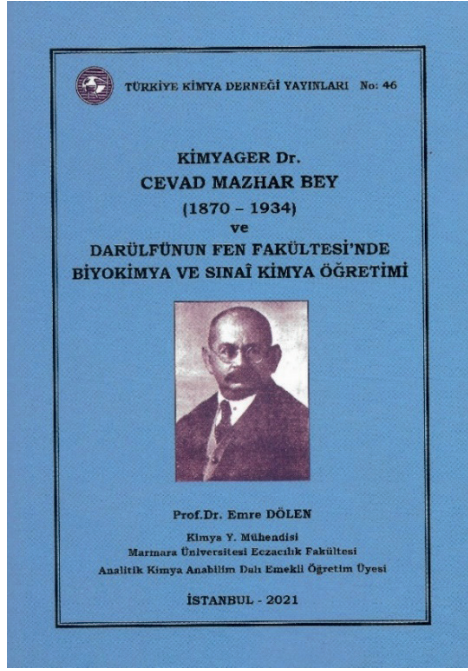
yaşamöyküsü bağlamında İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi'ndeki biyokimya ile sınıai kimya öğretimini ele almıştır.¹

Dr. Cevat Mazhar Bey'in yaşamı üç perdelik bir drama benzetilebilir.² Ne ki, bu oyunun bazı bölümlerinde sahne ışıkları sönmüştür ! Sayın Dölen, belgelere dayanan biyobibliyografik çalışmasıyla bu bölümlerin birkaçını aydınlatmayı başarmıştır.³ Ancak, kitabın ekinde tıpkıbasımlarıyla diliçi çevirileri verilen ve üç tarihsel grupta toplanabilen (1894-1899, 1906-1911 ve 1915-1918) çoğunluğu yapılan ve yapılmayan ödemelerle ilgili belgeler, “cevapsız kalan sorular” yanında başka soruları da çağrıştırmaktadır (s. 69-70).

Göze çarpan ilk örnek: Dr. Cevat Mazhar'ın Hamidiye Etfal Hastahane-i Alisi'nin açılışında (5 Haziran 1899) dördüncü dereceden bir Mecidi nişanı ile ödüllendirildiği bildirilirken (s. 15, 71, 260 Ek 1) Cevat Mazhar'ın ithaf ve imzalı, 10 Nisan 1316/23 Nisan 1901 tarihini taşıyan kabin portresinde bu Mecidi nişanı ile birlikte, dördüncü dereceden bir Osmani nişanı taşıdığı görülmektedir (s. 2, şekil. 1.1). Cevat Mazhar Bey'in bu ikinci nişanı ne zaman ve ne için aldığı kitaptaki belgelerle açıklanamamaktadır.

Dr. Cevat Mazhar'ın biyografisi ile ilgili karışıklıkların bir nedeni, onun Osmanlı arşivlerinde ve Darülfünun'da bulunması gereken sicil dosyalarının kayıp olmasıdır. Sayın Dölen, Cevat Mazhar'ın biyografisi ve özel yaşamı konusundaki kaynakların çok sınırlı olduğunu saptamıştır. Dr. Cevat Mazhar'ın özlük dosyalarına, bilinmeyen nedenlerle el konulmuş olduğunu ve bunların ileride günyüzüne çıkabileceğini düşünüyoruz.⁴ Kitaba alınan belgeler içinde, Ek 14'te verilen “Cevad Mazhar bin Ahmed” imzalı dilekçenin, Dr. Cevat Mazhar'ın elyazısını taşıması bakımından ayrı bir önemi vardır.⁵

- 1 Emre Dölen'in ‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kimyacılar’ dizisindeki diğeri biyografileri: Fazlı Faik Yeğül, Mustafa Hakkı Nalçacı, Ömer Şevket Öncel, Ali Rıza Bey, Ligor Bey (Taranakidis/Kimyacı), Kırmıli Aziz Bey ve Mehmed Arif Beylikçi.
- 2 Şeref Etker, “Political Chemistry Across the Baghadbahn: The Three Lives and Death of Dr. Cevat Mazhar.” (*Modernizers: Changing Science & Society in the Middle East and North Africa (1870s-1930s)*), Colloque international organisé à l’Université Paris Diderot, Paris, 24 & 25 juin 2015).
- 3 Cevat Mazhar'ın ismi Arap harfleriyle ‘Cevad’ olarak yazılmış ; Latin harflerine dönüşümden sonra, kendisi adınının söylenişine uygun olarak ‘Cevat’ biçiminde yazmayı seçmiştir. Dölen kitabında ‘Cevad’ yazımını kullanmıştır.
- 4 Hamidiye Etfal Hastanesi'nin ilk kadrosundan olan Dr. Hakkı Şinasi Paşa (Erel), Dr. Cevat Mazhar'ın intihar ettiği tarihte milletvekili ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Müfettişidir. Ölümüyle ilgili bir bilgi notunu Cevat Mazhar'ın kendisine armağan ettiği *Kimya-yı Hayati Dersleri* kitabının kapağına kaydeden Hakkı Şinasi Bey, onun intiharıyla ilgili soruşturma sonuçlarına – örneğin, entoksikasyon için damaryolunu kullandığı için, Cevat Mazhar'ın evinde bulunmuş olması gereken enjektörün içeriğiyle ilgili adli tıp raporuna – erişebilebilecek ve Cevat Mazhar'la ilgili belgeleri incelemek üzere alabilecek konumdadır, bkz.. Emre Dölen, *Kimyager Dr. Cevat Mazhar Bey (1870-1934) ve Darülfünun Fen Fakültesi'nde Biyokimya ve Sınai Kimya Öğretimi* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği yay., 2021), 58-59 ; şekil 1.38, 1.39.
- 5 Cevat Mazhar Bey'in baba adı Mehmed'dir. Cevat Mazhar'ın elyazısıyla bir referans mektubu için, bkz. Emre Dölen, *Kimyager Dr. Cevad Mazhar Bey*, 122, şekil 2.49.

Referans olarak Cevat Mazhar Bey'in sicilleri kullanılmadığı için, yayımlanmış özgeçmişlerine başvurmak durumundayız. *Hamidiye Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi*'nin ilk cildinde (1900) çıkan, resmi sayılabilecek ilk biyografisi ile,⁶ 1934'te ölümünde *Kimya ve Sanayi* dergisinde yayımlanan 'hal tercemesi' arasında çelişkiler vardır : *Kimya ve Sanayi* dergisindeki nekrolojisine göre Cevat Mazhar'ın toplam eğitim süresi: 3 yılı ibtidai, 4 yılı askeri rüşdiye, 2 yılı Tıbbiye İdadisi ve 6 yılı da Askeri Tıbbiye olmak üzere 15 yıldır (s. 66-67). Aynı yazıda, Cevat Mazhar'ın 1884 (1300) yılında 'Mekteb-i Tıbbiye İdadisi'ne başladığı bildirilmektedir. Bu yayında verilen doğum tarihi: 6 Mart 1870 doğru sayılırsa, Cevat Mazhar'ın ilköğrenimine 7 yaşında başlamış ve 1892'de Tıbbiye'den mezun olmalıdır. Halbuki, aynı yerde Cevat Mazhar'ın ailesi tarafından "4 yaşlarında iken... mekteb-i ibtidai[ye]" başlatıldığı not edilmiştir. (Geleneksel olarak çocuklar 4 yıl, 4 ay, 4 günlük iken okula başlatılmakta idi.) Dr. Cevat Mazhar'ın sınıf arkadaşı Dr. Rıza Tahsin, onun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezuniyetini R. 1309/1893 olarak bildirmektedir.⁷

6 *Hamidiye Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi*, [c. 1] (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1316 [1900]), 66-67. Transkripsiyon: Dölen, *Kimyager Dr. Cevad Mazhar Bey*, 260, Ek 1.

7 Rıza Tahsin (Gencer), *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, İkinci kitab, (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, [1. bs] 1330 [1914]), 98-99. "1309 senesinde neş'et eden etibba".

Garib Bir Cildiyeci, Gaib Bir Kimyager

Dr. Cevat Mazhar'ın kariyerindeki konfüzyonun Viyana'da iken belirginleştiğini söyleyebiliriz. Viyana Üniversitesi'nin arşivindeki kayıtlar bu konuda bize bazı ipuçları vermektedir.⁸ Dr. Cevat Mazhar'ın 1894 yılında Viyana Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'ne başladığı görülmektedir. Bu durumda Cevat Mazhar'ın bir yılını dil öğreniminde geçirmiş olmalıdır. Fakülte kayıtlarında Cevat Mazhar'ın “Doctor Medicine” olduğu not edilmiştir. Dini “Mohametan” Müslüman, (ölü) babasının adı Mehmed'dir. Aynı kayıtlara göre, 1895 yılında 24 ve 1896'da 25 yaşındadır. Tam zamanlı öğrenci değildir, özel öğrenci statüsündedir. Viyana'da, Apfelgasse'de 6 numaralı apartmanda oturmaktadır. Dr. Cevat Mazhar'ın 1894 yaz döneminde aldığı ilk ders Prof. Ludwig Ernst'in haftada yarım gün verdiği Kimya Uygulamaları (Chemische Übungen) dersidir. Dr. Cevat Mazhar bu derse dört dönem devam etmiştir. Aynı yılın kış döneminde Prof. Moritz Kaposi'nin deri hastalıkları dersini almaya başlayarak iki dönem izlemiş ; İkinci yılın kış döneminde Prof. Leopold Schrötter'den Özel Tıbbi Patoloji ve Tedavi Kliniği dersini almıştır. Cevat Mazhar, 1895-1896 ders yılının kış döneminde Viyana Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesi'ne (Philosophische Fakultät) geçerek, fakültenin II. Kimya Enstitüsünün direktörü Prof. Adolf Lieben'in derslerine girmeye başlamıştır. Dört dönem Prof. Lieben'in kimya derslerine devam eden Cevat Mazhar, ayrıca iki dönem Lieben'in laboratuvarına ve kimya miyarları (reagent) pratiklerine katılmıştır. Cevat Mazhar, 1896 kış döneminde Prof. Hugo Weidel'den genel kimya dersleri ile, Prof. Adolf Lieben'in yardımcısı Privat.Doç. Konrad Natterer'den kimya preparatlarını hazırlama ilkeleri konusunda bir ders almıştır. Dr. Cevat Mazhar, Viyana Üniversitesi'ndeki son (1897 yaz) döneminde Lieben'in genel kimya (haftada 5 saat) dersi ile Natterer'in “Jeoloji Kimyasının Esasları” dersine (haftada 1 saat) girmiştir. Konrad Natterer, Cevat Mazhar Viyana'da iken Marmara Denizi'nde yapılan araştırma gezilerine katılmıştır.⁹

8 Viyana Üniversitesi Arşiv uzmanı MMag.Dr. Nina Knieling'den alınan bilgiler (02.09.2022).

9 Jeolog Eduard Suess (Stüb)'ün akrabası olan kimyacı Konrad Natterer, 1890 ile 1896 yılları arasında Marmara Denizinde yapılan araştırmalara katılmıştır, bkz. K. Natterer, *Tiefsee-Forschungen im Marmara-Meer auf S.M. Schiff “Taurus” im Mai 1894* (Wien, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1895). Konrad Natterer, Viyana Üniversitesi'nde anorganik kimya profesörü iken 1901 yılında intihar etmiştir, bkz. Rudolf Werner Soukup, “Konrad Natterer (1860-1901): Erforscher der Chemie des Meeres”, R.W. Soukup, *Die wissenschaftliche Welt von Gestern*, Wien, Böhlau Verlag, 2004 içinde, 83-88.

Meldungs-Schein
 (Form. 24.)
 Inscription von Doctoren als Frequentanten an der medicinischen Facultät
 der k. k. Universität in Wien.

Nam (Charakter, Name) *İzved Mazhar*
 aus (Geburtsort mit Land) *Constantinople - hispan.*
 immatriculiert am *11* im Jahre *1896*
 meldet sich zur Inscription an

Die Vorlesung des Curs	über	von dem Docenten	Dauer der Vorlesung in den Classen	Spezialität: Fortschritt des Frequentanten und Wissenschaftsgebiete
<i>Chemische Übungen</i>		<i>Ludwig Jella</i>	<i>6.30</i>	
<i>Spezialkenntnis</i>		<i>Rupprecht</i>	<i>7.30</i>	

Liquidierung der Quästur.
 Collisionsgeld *11 55* kr.
Ritter *1896*

IZVED MAZHAR
 1896
 WIEN

Nationale.
 (Form. 24.)
 Prüfung im Jahre *1896*

Nam und Name des Frequentanten: *İzved Mazhar*
 Geburtsort mit Charakter: *Konstantinopel*
 Geburtsjahr, Alter: *1871* *24 Jahre*
 Religion, welche Wissenschaften studiert: *Muslim*
 Besondere Kenntnisse: *Se Applikation*
 Namen, Classen und Subjecte dieser Classen: *Mikroskop - jüdisch*
 Name, Quantität und Subjecte dieser Vorlesungen: *Spezialkenntnis*
 Besondere Fertigkeiten im Praktischen, an welchen bei der Aufnahme bei
 dieser Universität geprüft: *Spezialkenntnis*

Signaturen (Hilfswort im Falle des Bedarfs) *11* *1* *1*

Bezeichnung der Vorlesung	Stunden täglich	Name des Docenten	Spezielle Stunden zu zahlen, gegen Zahlung im Falle der Aufnahme im September-Quart.
<i>Chemische Übungen für in Anfänger</i>	<i>15</i>	<i>Prof. Lichen</i>	
<i>Chemie</i>	<i>5</i>	<i>Prof. Lichen</i>	<i>İzved Mazhar</i>
<i>Spezialkenntnis</i>			
<i>Chemische Probenarbeiten</i>		<i>Prof. Lichen</i>	

Signaturen der Candidaten.
 Von der Forderung bei Collisionsgeldes *11 55* kr.
 durch den Candidaten *11 55* kr.
 durch den Collisionsgeld *11 55* kr.
 Collisionsgeld *11 55* kr.
Ritter *1896*

IZVED MAZHAR
 1896
 WIEN

Dr. Cevat Mazhar'ın, solda: Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki ilk kayıt belgesi (8 Ekim 1894);
 sağda: Viyana Üniversitesi Felsefe Fakültesi Kimya Bölümüne 11 Nisan 1896 tarihli,
 1895/96 yaz dönemi kayıt belgesi¹⁰

Günümüzde Viyana Teknik Üniversitesi olan Viyana Teknik Yüksekokulu'nun (Technische Hochschule Wien) arşivindeki belgelere göre : 1871, İstanbul doğumlu Dr. Cevat Mazhar, 1897-1898 ders yılında “außerordentlicher Hörer” (misafir öğrenci/izleyici) olarak Teknik Yüksekokul'a devam etmiş ; iki ders ve iki laboratuvar almış, fakat sınavlarına girmemiştir.¹¹

- 10 Viyana Üniversitesi Tıp ve Felsefe Fakültelerinin kayıt belgelerinde ders için alınan ücret (Florin ve Kreuzer cinsinden) belirtilmektedir. Bu derslerin sınavları için ayrıca ödeme yapılmaktadır. Dr. Cevat Mazhar'ın kayıtlarında sınav ödemesi görülmemektedir. (Viyana Üniversitesi Arşivi: Universitätsarchiv, Universität Wien'den alınan belge kopyaları).
- 11 Cevat Mazhar'ın aldığı dersler: “Laboratorium der chemischen Technologie organischer Stoffe” [Organik maddelerin kimyasal teknoloji laboratuvarı] Prof. Hugo Ritter von Perger – haftada 20 saat; “Übungen im technisch-mikroskopischen Laboratorium” [Teknik mikroskopi laboratuvarı] Prof. Franz Ritter von Höhnel – haftada 3 saat; “Chemische Technologie der organischen Stoffe” [Organik maddeler kimyası teknolojisi] Prof. Hugo Ritter von Perger – haftada 5 saat; “Chemische Technologie der anorganischen Stoffe” [Anorganik maddeler kimyası teknolojisi] Prof. Johann Oser – haftada 5 saat. Technische Universität Wien Archiv (TUWA), Hauptkatalog für das Studienjahr 1897/98, außerordentliche

Dr. Cevat Mazhar'ın adına Avusturya'da en son 1898'in Temmuz ayı sonunda Graz'a yaptığı bir gezide rastlıyoruz.¹²

Dikkati çeken bir nokta, Dr. Cevat Mazhar'ın Viyana'da bulunduğu yaklaşık altı yıl içinde yayımlanmış hiçbir çalışmasının olmamasıdır. Dr. Cevat Mazhar'ın Türkiye'ye dönüşünde elinde Viyana'daki fakülte ve enstitülerinden aldığı ne tür sertifikalar ve referans mektupları vardı, bunlar nasıl uzmanlık belgeleri sayıldı, hiçbir zaman bilemeyeceğiz.

Gümrük ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kimyahanelerinde görevliken Hamidiye Etfal Hastanesi'nin kimya laboratuvarını kurmuş gibi görünen Dr. Cevat Mazhar, hastanenin açılışından iki yıl sonra, beklenmedik bir biçimde hastanedeki görevinden ayrılmıştır. Bu zengin laboratuvar için yapılan yazışma ve satınalmalarla ilgili belgelerin bulunamaması ve bugüne dek Hamidiye Etfal Hastanesi laboratuvarında yapılmış Dr. Cevat Mazhar imzalı bir analiz raporunun görülmemiş olması ilginçtir. Cildiye ve Efrenciye Kliniğini kimin devraldığı ise belli değildir.¹³

Dr. Cevat Mazhar'ın İkinci Meşrutiyet döneminde kumaş boyamacılığı öğrenmek üzere, Habsburg İmparatorluğu'na bağlı Moravia Silezya'nın başkenti Brünn/Brno kentine gönderildiği sanılmaktadır (s. 31, 71). Cevat Mazhar'ın 1902-1905 yıllarında *Chemiker-Zeitung* gazetesinde rapor niteliğinde kısa yazılar yayımladığına bakılırsa bu kente daha erken bir tarihte gitmiş olabilir.

Cevat Mazhar'ın Almanca yazıları arasında görünmeyen (s. 88-90) "Ueber Wasserstoffsuperoxyd" [Hidrojen peroksit üzerine] başlıklı olgu bildirisi, bu solüsyon ile yapılan bir mesane lavajında ortaya çıkan bir komplikasyonu tanımlamaktadır.¹⁴ Dr. Cevat Mazhar herhalde bir konsültasyona çağrılmış, uzman tabip ve kimyager olarak görüşü alınmış olmalıdır.

Chemiker-Zeitung'da yazıları yayımlanan Dr. Cevat Mazhar Bey, İstanbul gazetelerinde de yazılar yazmış, demeçler vermiş olabilir. Sistematik taramalarla ileride bu yazıların da bulunabileceğini umuyoruz.

Tıp Fakültesi'nin 1909'da yeniden kuruluşu sırasında kadro dışında bırakılmasıyla Kimyager Dr. Cevat Mazhar'ın dramının birinci perdesi kapanırken, onun başka bir göreve getirilmek üzere aranıp bulunamaması oyuna bir fars havası katar (s. 27-28, 31). Bu sırada,

Hörer, Eintrag Mashar, Dr. Djevad. (Dr. Paulus Ebner, Leiter des Archivs der Technischen Universität Wien, tarafından 01.09.2022 tarihinde verilen bilgi.)

12 *Grazer Tageblatt*, Nr. 208, 29 Juli 1898, s. 13, sü. 2 'Fremden-Liste: Hotel Daniel'.

13 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı: Hamidiye Etfal Hastanesi* (İstanbul : Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi yay., 2010), 45-46.

14 Djevad Mashar, "Ueber Wasserstoffsuperoxyd", *Chemiker-Zeitung* (Cöthen), 29, 90, (11. November 1905): 1163.

Tabip Kolağası Cevad Efendi, Ordu Levazımat-ı Umumiye Dairesi Mübayaa Komisyonuna atanmış görünmektedir.¹⁵

Yerebatan'da *Verabor* Laboratuvarı

Resmi görevlendirmelerine bakılarak hekimlikten uzaklaştığı varsayılan Dr. Cevat Mazhar'ın Askeri Kimyahanede görevliyken Balkan Savaşında Yanya'ya gönderilmesinin bir açıklaması yoktur. Cevat Mazhar Bey'in, özel bir görevi yoksa, herhalde kimyager olarak değil, tabip olarak cepheye gitmiş olması beklenir. Kitapta değinilen, Yanya'dan kaçışıyla ilgili gazete haberleri ileride bulunursa bu misyonuyla ilgili bazı bilgiler edinilebilir (s. 32, dn. 54, s. 67, şekil 1.43).

Balkan Savaşından sonra Darülfünun Fen Fakültesi'nde Kimya-yı Hayati muallimi olan Dr. Cevat Mazhar Bey, Birinci Dünya Savaşında Romanya'dan alınacak un ve buğdayların analiz ve denetimi için bu ülkeye gönderilmiştir, fakat yine burada yararlanabileceği bir laboratuvar yoktur. Dönüş yolunda Rus ordusuna esir düştüğü zaman askeri tabip (binbaşı) sayılmamış ; kendisine “özel görevli” (*agent du Gouvernement Ottoman envoyé en Roumanie en mission spéciale*) gibi davranılmıştır (s. 37-38, Ek 25).

Dr. Cevat Mazhar'ın yaşamöyküsünün son perdesinin Yerebatan Kimya Darülmesai (Enstitüsü)'nde açıldığını söylemek yanlış olmaz :

Alman müderrislerin Darülfünun'a gelişiyle Yerebatan'da bir Kimya Darülmesai kurulurken, aynı yerde adı “Verabor” olarak kısaltılan bir birim de oluşturulmuştur.¹⁶ Birinci Dünya Savaşının başında Almanlar, özellikle savaş sanayisinde kullanılan madenleri bulup değerlendirmek için Kriegsmetall A.G. şirketini kurarak dost ülkelerde konuşlandırmışlardır. İstanbul'da bir merkez ofisi bulunan bu şirket, 1917-1919 arasında Bandırma, Balya, Ergani, Bulgar (Bolkar) Dağı gibi alanlarda maden arama ve işletmeciliği yapmıştır.¹⁷ Kriegsmetall A.G. şirketinin İstanbul'daki *Verabor* (Vereinigte Abrechnungsstelle Orient [in Konstantinopel]) bölümü bir ticaret ve sanayi ofisi işlevindedir. Kuruluşun, ayrıca Kimya-yı Sınai Darülmesai'nin içinde bir analiz laboratuvarı (Laboratorium der Verabor Konstantinopel der Kriegsmetall A.G.) olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Dr. Cevat Mazhar Bey'in bu laboratuvarla olan ilgisi bilinmemektedir.

15 *Ordu-yı Hümayunlarda Mevcud Bilumun Etibba-yı Askeriyenin Kıdemlerine Mahsus Defterdir* ([İstanbul]: Matbaa-i Askeriye, 1326 [1910]), 19, sıra numarası 154. Cevat Efendi ibn Mazhar, Asitane [İstanbul], Levazımat-ı Umumiye Dairesi Mübaya'a Komisyonunda. Tarih-i neş'etinden tasfiye tarihine kadar müddet-i hizmeti (müddet-i hidemat yekunu): 16 sene, 4 mah, 0 gün.

16 Bkz. Dölen, *Kimyager Dr. Cevad Mazhar Bey*, 174, dn. 4 “Süzî Osman [Bleda] Bey... ‘Kimya-yı Sınai Darülmesai’nde tesis edilmiş olan Verabor (?) tahlilhanesinde ziya'a uğrayan alât ve edevat-ı kimyeviye ile bazı eşyadan' sorumlu tutularak...”

17 Bundesarchiv [Alman Federal Cumhuriyeti Arşivi], R 8737/798. erişim 01.09.2022. <https://www.archivportal-d.de/item/XSDT3PHOTFYM7SFP37ZRP5DI5C7URSP>

Dr. Cevat Mazhar Bey'in Muavini Abdüsselam Bey

Muallim Dr. Cevat Mazhar Bey'in asistanları olarak Mehmet Ali (Kağıtçı) Bey ile Kevkep Reşat (Duruöz) ve Hatice Hasan (Bodur) hanımlar tanınmaktadır (s. 116-129). Kimya-yı sınai ve kimya-yı hayati dallarında, 1921 ve 1922 yıllarında eczacı-kimyager Mehmed Abdüsselam Bey'in de (Akgünlü, 1892-1950) muavinlik yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Kimya zümresinin ilk mezunlarını öğretim üyeleri adına kutlayan Abdüsselam Bey (bkz. EK) 1923 yılında İzmir'de "Cumhuriyet Eczanesi"ni açarak mesleğini eczacı olarak sürdürmüştür.¹⁹ "Muallim Kimyager" Abdüsselam Bey'in İzmir'de kendi adını taşıyan bir laboratuvarı da vardır.²⁰ Abdüsselam Akgünlü'nün biyografisinde Fransa'da kimya doktorası yaptığı bildirilmektedir.²¹

Emre Dölen'in Kimyager Dr. Cevat Mazhar Bey biyografisi, bilim insanlarımızın yaşamöykülerinin ilginç olduğu kadar bilinmezliklerle örülü olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında, bir Jöntürk olan Muallim Nazmi Asaf Bey'in Dr. Cevat Mazhar biyografisinin dipnotlarından birinde (s. 106-111, dn. 20) kalmasına hayıflanmamak elde değil...

Müderris Nazmi Asaf Bey (1880-1935)²²

- 18 Mehmed Abdüsselam Akgünlü (1892-1950) biyografisi için bkz. Mehmet Karayaman, "İzmir'de Sağlık (1920-1938)" (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2005), 131-132; Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., 2008), 149; Gülnur Sandalcı & Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, c. III (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı yay., 1999), 7-8.
- 19 Gülnur Sandalcı & Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, c. I (İstanbul, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı yay., 1997), 13 (Muallim Kimyager Mehmed Abdüsselam).
- 20 Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, 168.
- 21 Abdüsselam Akgünlü, *Temel'de Doğruluk ve Demokrasi*, derleyen Arslan Akgünlü (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1997). Önsözde verilen bilgiye göre [s. i] eczacı-kimyager Dr. Abdüsselam Akgünlü, Kuleli Askeri İdadisi'nden sonra Darülfünun-i Osmani'de eczacılık ve kimyagerlik öğrenimi görmüş; 1927-1928 yıllarında Paris'te Pasteur Enstitüsü'nde kimya doktorasını tamamlamıştır.
- 22 "İstanbul Üniversitesi Kıymetli Bir Fen Adamını Daha Kaybetti," *Son Posta*, No. 1737, 5 Haziran 1935, s. 13, sü. 1-2.

Dr. Cevat Mazhar, Türkiye Kimyagerler Cemiyeti'ne üye olduğu 1926 yılından ölümüne kadar derneğin başkanlığını yapmıştır (s. 42-50). Başkanlığı sırasında Cevat Mazhar'ın kimyacıların meslek hakları konusunda neler yaptığı; dernek adına bildirdiği görüşleri, devlet kurumları ve sanayicilerle ilişkileri ve Türkiye'de kimya sanayi ile ilgili projeleri ve kişisel girişimleri gibi konuların araştırılması yararlı olacaktır. Cevat Mazhar'ı ancak olayların arasında seçebildiğimiz kadarıyla – adeta gölgesinden – tanıyoruz, ama parçalanmış yaşamöyküsüyle onu bir karakter olarak çözebildiğimizi düşünmüyoruz.

Ölümünden sonra Dr. Cevat Mazhar'ın terekesine mahkeme tarafından elkonulması ve alacaklılarına çağrı yapılması, kendisinin son yıllarında ciddi bir borç krizi içine olduğunu düşündürmektedir (s. 56, şekil 1-37). Sayın Dölen, araştırma sırasında İstanbul'da bulunan “Kimya-yı Hayati Müderrisi Prof.Dr. Cevat Mazhar Bey”in mezartaşının resmini ve yazıtını ilk kez yayımlamıştır (s. 68-69).

Çalışmanın, Darülfünun Fen Fakültesi'nde biyokimya öğretiminin ele alındığı 3. Bölümü (s. 131-170) ve sınıai kimya öğretiminin anlatıldığı 4. Bölümü (s. 171-258) Dölen'in daha önce yayımlanan *Türkiye'de Kimya Öğretiminin Tarihi (1834-1982)* kitabını tülemektedir. Kitap, içerikleri incelenerek değerlendirilen yayımlarla Türkiye kimya tarihine ve yazıtına yeni bir boyut kazandırmaktadır.

EK

“Darülfünun'dan İlk Defa Olarak Kimyagerlik İcazetnamesi Alanlar: Dört Hanım ile Üç Efendi”²³

20 Haziran [13]37 Pazartesi günü Darülfünun Kimya zümresinin sonuncu olmak üzere kimya-yı sınıai ve tahlilat-ı sınıai derslerinin imtihanları icra edilerek esamisi atide muharrer dört hanım ile üç efendi kimya icazetnamesine kesb-i istihkak etmişdir:²⁴

Hasibe Adil Hanım

İlhami Efendi

Aliye Rifat Hanım

Kemal Efendi

Übeyde Kamil Hanım

Midhat Efendi

Meliha Hanım

Kimyagerlik icazetnamesi alan hanımlar, mülga İnas Darülfünunu'ndan naklolunanlar olup dört sene bir azm-i kavi ile tahsillerini takib etmeğe muvaffak olmuşlardır. Mesleklerinde muvaffakiyet temenni ederiz.

23 “Darülfünun'un İlk Kimyagerleri,” *İkdam* (İstanbul), numero 8718, 22 Haziran 1337/1921, 15 Şevval 1339, s. 3, sü. 4-5. Koyu harflerle vurgu yapıldı.

24 Dölen, *Kimyager Dr. Cevat Mazhar Bey*, 140, şekil 3.5.

İcazetname alanlardan İlhami [Cıvaoğlu] Efendi, rüfekası namına olarak muallimlerine hitaben arz u minnet yolunda bir nutuk irad etmiştir.

Kimya-yı sınaî ve [kimya-yı] hayati muavini kimyager Abdüsselam Bey dahi Darülmesai kütüphanesinde heyet-i talimiye namına olarak genç mücizelere hitaben bir nutuk irad ederek onların meslek ve sanat vazifelerine ve memleketimizin hayat-ı sınaîye ve iktisadiyesinde ifa edecekleri role dair gayet mühim bir nutuk irad eylemiş ve hayat-ı hakikiyeyi onlara göstermek istemiştir. Abdüsselam Bey nutkunda ezcümle şu mülahazatı dermeyan etmiştir:

“Keşfiyat ve terakkiyat-ı fenniye için erkeklerle iştirak eden ve bu uğurda bihakk çalışan, uğraşan bu kerre efendiler gibi ilk defa kimyagerlik diplomasını almağa muvaffak olan hanımefendilerin say ve gayreti ayrıca şayan-ı takdirdir. Bu sayede nesl-i müstakbelin valdeleri fennin ehemmiyetini daha eyi anlamış olacaklardır.

Fenn-i kimyanın memalik-i Garb'da pek müterakki olduğu muhtac-ı izah değildir. Bütün ihtiraat ve keşfiyat bu fennin asarıdır. Ulum-ı tabiiyenin menba-ı feyzi kimyadır. Hakikat kimyada tecelli eder. Avrupa'da görülen şu asar-ı terakkinin fenn-i kimya sayesinde husul bulunduğu bi-iştibahdır. Mukaddes yurdumuzun şu hal-i esef iştimalini doğuran başlıca sebeb bizdeki fen yoksuzluğudur. Evet, uhud-ı atika memleketimizi viraneye çevirdi. Çalışan, uğraşan mütefennin zevatın kapitülasyon denilen iktisadi zencir-i esaret elini, kolunu kelepçeledi. Darü's-sinaalar açılmadı. Bu bedbaht vatanda fabrika açmak nasıl mümkün olabilirdi. Eslafın himmetile açılanlar bile kapadılmağa mahkum oldu.

Bu rekabet-i iktisadiyeye kurban olan fabrikaların adedi yirmiye mütecevazdır. Yalnız İstanbul halkının kimyası için Defterdar Mensucat Fabrikası gibi on fabrikaya muhtacı. Anadolu'yu da nazar-ı dikkate aldığımızda elli kadar yalnız mensucat fabrikasına ihtiyaç vardır. İşte şu basit hesap ile anlaşılıyor ki, servet-i milliyemiz harice akmaktadır. Bu kapitülasyonların devamı değirmenlerimizin bile işlemesine mani olacaktır.

Memleketimizde fennin inkişafına mani olan uhud-ı atika, memleketimizi insanlıktan behimiyete sürüklüyor; bu zencir-i esarete daha fazla tahammül etmek insanlığa şeyndir. Biz mütefenninlere düşen vazife fenn-i efrad-ı millete halk lisanile anlatmağa çalışmak ve fenn-i celil-i kimyanın neşr ü tamimi için elden gelen gayreti sarf eylemektir. İstikbal-i millet mütefennin dimağlara muhtacdır. Vatanimizde fenn-i kimyanın inkişafına bais olan ve İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi'nin bir zümresini teşkil eden bu Kimya Darülmesaiinin açılması hususunda gayretleri sebk eyleyen zevat-ı aliyenin namlarını hürmetle yad eylemeği vicdani bir vazife biliriz. Sizleri yetiştiren muhterem heyet-i talimiyenin de namlarını hürmetle anarız. Lüzum ve ehemmiyetine binaen Anadolu'nun her yerinde böyle kimya müesseselerinin açıldığını görmek başlıca emelimizdir.

Efendiler, Hanımefendiler, söz devri çokdan geçdi. Her işde fiilen muvaffak olunmalıdır. Siz kimyanın miftahını aldınız. Bundan sonra fenn-i kimya daimi meşguliyetiniz olacaktır. Fenn-i kimya öyle bir bahr-i bi-payandır ki, onu az zamanda az zamanda öğrenmek kabil değildir. Ba-husus kimyanın bazı incelikleri vardır ki, onların kitablarda da yeri yoktur. O da ancak üstad bir kimyagerin darülmesaisinde çalışmakla öğrenilebilir. En maruf mütefenninler bir üstadın yanında senelerce çalışanlardır. Kendi kendisine yalnız kitablardan okumakla yetişmiş ne bir alim, ne bir tabib ve ne de bir mütefennin vardır. Binaenaleyh sizin ilk işiniz bir üstadın darülmesaisine girmek olmalıdır...”²⁵

25 Ayrıca bkz. Mehmed Abdüssselam, “Fenn-i Kimyanın Gayesi,” *İkdam*, numero 8819, 4 Teşrinievvel 1337/ Ekim 1921, 2 Safer 1340, s. 2, sü. 1-3.

